
САМОРЕФЛЕКСІЇ ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ

Михайло Булатов

БУЛАТОВ Михайло Олександрович – доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України. Сфера наукових інтересів – історія та теорія філософії, філософська антропологія.

ПРО МЕТОДИ ФІЛОСОФУВАННЯ

Метод є спосіб діяльності. Звичайно останню визначають як послідовність “мета – засіб – результат”, під засобом чи засобами мають на увазі матеріальні утворення, інструменти, наприклад, у столярній справі це молоток, пила, рубанок тощо. Але для досягнення результату цього недостатньо. Так, щоб побудувати дім, потрібні матеріали (деревина, цегла, цемент, пісок тощо), зазначені та інші інструменти, людина як суб’єкт діяльності. І це не все: можна зібрати все перелічене до купи, включаючи людину... і воно все буде разом, проте це ще не дім. Головне тут, як з матеріалами та інструментами працювати, які операції виконувати. Вся сукупність таких операцій, способів діяти увиходить до процесу будівництва як форма, в якій воно відбувається. Це і є методи, способи побудови дому. Вони не однозначні, оскільки існують різні матеріали, засоби, відмінні цілі – сарай, хатинка, палац, тому й методи різні.

Сама структура діяльності дещо ширша, ніж звичайно її подають. Якщо зважити, що мета – ідеальний образ майбутнього – породжена людськими потребами, то отримуємо ланцю-

© М.Булатов, 2004

жок: потреби – мета – матеріал – засоби (інструменти) – способи або методи дій – результат.

Тричленна структура йде від Гегеля: він вважав характерною рисою людської діяльності опосередкування, функцію якого й виконують засоби. У Арістотеля з цього питання була чотиричленна структура. Вона знайшла відображення в його вченні про чотири причини: матеріальну, формальну, цільову та діючу. В ній наявна діюча причина – суб'єкт, яка у Гегеля мається на увазі або постає у вигляді самої дії як зчеплення трьох компонентів. За приклад Арістотель наводить скульптуру, в якій є матеріал – мармур, форма – образ, наданий йому, мета – скульптура, зображення бога чи людини, діюча причина – сама діяльність. Але як діє скульптор, яким чином чи методом, це теж мається на увазі, оскільки саме специфічність способу дії її покладає відповідний результат. Приймають (інтуїтивно, без обговорення), що засобом доїння корів не можна збудувати дім, що у кожному різновиді діяльності є і має бути свій метод.

Так стоїть справа у практичній діяльності. А як у теоретичній, пізнавальній? Перш ніж сказати про неї, звернемо увагу на те, що між практикою та теорією існують проміжні ланки, в яких поєднуються обидві. Такими є, наприклад, геологічні розкопки, дослідження тварин за природних умов, лабораторні роботи, взагалі експериментальні дослідження. І скрізь ми бачимо, що способи дій, їхні методи є невід'ємними і суттєвими, причому вони не просто маються на увазі, як у наведених міркуваннях Арістотеля чи Гегеля, а наявні актуально як форми зв'язку матеріалів і засобів, які (форми) становлять живий процес праці, що застигає у вигляді форм готових предметів.

Проте способи дій усвідомлюють різною мірою – залежно від того, наскільки розвиненим є суб'єкт, носій діяльності. Учень, який навчається грі на фортепіано, всю увагу зосереджує на виконанні ще мало засвоєних операцій і рухів. Коли вони цілком засвоєні, то стають звичними, начебто вродженими, і, виконуючи музичний твір, він стежить за ефектом, звучанням, а роботу рук і пальців, рухи тіла власне не помічає, оскільки вони стали автоматичними, самостійними, незалежними від його свідомості та волі. Ось чому діти, які вивчають практичні різновиди

діяльності, які становлять зміст навчання у професійно-технічних закладах або у вищих закладах, якщо в них теорія поєднана з прикладною сферою – природничо-наукові, математичні дослідження, спеціально і свідомо оволодівають методами, способами дій у цих сферах. Людина від народження не є будівником, скульптором, водієм тощо, і перш ніж ними стати, повинна набути знань і навичок, як будувати чи водити машину. Тому значний масив знань у цих галузях складається з *правил* – особливих дій та їх упорядкування. “Дій, чини так-то і так-то, і ти отримаєш бажаний результат” – така настанова тут є головною.

Якщо порівняти з філософськими науками, помітна відмінність. У філософських творах ми більше бачимо зміст, ніж способи, якими його отримано. Наприклад, що таке “Метафізика” Арістотеля? Це твір, який складається з чотирнадцяти книг, і можна сказати, що становить зміст кожної з цих книг. Але задамося питанням: яким методом чи методами здобуто знання, вміщене в “Метафізиці”, якими способами вона побудована? Відповісти на це питання дуже складно. У будь-якому разі Арістотель не говорить про якийсь особливий метод, яким він керується. І такими є більшість творів античних, і не тільки античних, мислителів. Змістовний бік наявний, спосіб його отримання – прихований або взагалі відсутній. Тому порівняння практичної діяльності з теорією філософського рівня робить очевидною проблему методу в останній.

І справа не тільки у виникненні таких творів, але й в їх вивченні. Студентам показують і розказують, що створено, але, як правило, не доходять до питання, як це зроблено.

Для цього є об'єктивна підстава: на відміну від практичної діяльності, яка займається стихіями – землею (і тим, що в ній), водою, повітрям, вогнем, які стають засобами життя переважно через їх використання, приборкання та зміну, для чого потрібні відповідні дії, які стають, отже, безпосереднім предметом уваги та розробки, первинним матеріалом філософування є мова.

За визначенням М.Гайдеггера, мова є дім буття. Взагалі дім є освоєна, перероблена реальність, в якій живе людина. Дім – це її житло. Звичайний дім, хоча б і найпервісніший, будують

свідомо, і в таких процесах відбувається формування способів і навичок будівництва – як узагалі у практичній діяльності.

Мова як дім, як житло людини має найзагальніший характер. Мова – це освоєна реальність. У ній людина живе мов у стінах звичайного дому і сприймає світ мов крізь вікна, не завжди прозорі. Прикладом є міф. Люди не просто мають міфи про дійсність, вони живуть у них, і сукупність міфів – це і є їхній світ, загальне житло – тобто дім буття. Як відображення відмінної від них дійсності міфи постають пізніше, коли міфологія розкладається. Та й сам міф є сказання, тобто певним чином організована мова. Для первісних людей слово несе глибоко буттєвий, онтологічний характер, і не такий, що відірваний від них, а такий, що збігається з життєдіяльністю, тому сказати значить зробити, на чому базовані ритуали.

Мова виникає несвідомо, стихійно, як об'єктивна реальність. Її не створюють для потреб, і тому не стільки мова побутує в людях, скільки вони живуть у ній. Структури мови, всі зв'язки, логічні і граматичні, теж виникають поза свідомістю, і лише на досить високих рівнях писемності та духовної культури вони відокремлюються і стають предметом логіки та граматики. Стосовно першої добре відомий приклад – логічні твори Арістотеля – творця логіки як науки в історії європейської думки.

Ми сказали, що мова – найбільш загальний дім людської спільноти – у розумінні широти, обсягу. Але це можна розуміти й таким чином, що загальними є і ті елементи, з яких вона складена. На це звернув увагу Гегель: “Форми думки виявляються і відкладаються перш за все в людській мові... У все, що для людини стає чимось внутрішнім, взагалі уявленням, у все, що вона робить своїм, проникла мова, а все те, що вона перетворює на мову і відбиває у мові, містить, чи то в прихованому, заплутаному або більш розробленому вигляді, деяку категорію”. Так звичайно називають елементи філософського мислення, характерні для нього поняття.

Такі поняття чи категорії утворюють загальні зв'язки змісту мови, і саме по них рухається вся думка, весь масив мислення. Стосовно більш конкретного змісту вони утворюють форму, правила, торовані шляхи будь-якого міркування, а, отже, і

пізнання загалом. Якщо їх використовують з цією метою, вони виконують функції методологічних настанов. Наприклад, коли, на відміну від міфології, яка пояснює явища дією певних духів, ставлять завдання тлумачити реальність зчепленням причин та наслідків. Проте і в міфах останні присутні, складають більш глибоку підвалину дій духів та їхніх результатів. Вихід із світу міфології полягає лише в тому, що їхнє духовне навантаження і забарвлення відходять убік або зникають, а на передній план виходять логічні структури у більш-менш чистому вигляді.

Таким чином, зазначені методологічні колії, як і мова загалом, не створюють свідомо, вони виникають стихійно. Їх лише усвідомлюють, коли відбувається перехід “від міфу до логоса”. Тоді їх виокремлюють з тканини мови, тематизують, їх починають застосовувати цілеспрямовано і завдяки цьому вони набувають методологічного значення. Лише у цьому разі можна назвати загальні структури мови методологемами, а якщо якінебудь з них стають відносно самостійними, узагальненими, то й методами.

Наприклад, Платон називав діалектикою мистецтво розподіляти роди на види та об'єднувати види в роди. Види і роди – це типи категоризації, вироблені самою людською життєдіяльністю. Також і рухи від менш загального до більш загального і навпаки створені не Платоном, а спільнотою, що спілкується (має мову). Тому і платонівська діалектика як метод є лише усвідомлення того, що вже існувало в мові та світогляді, якій у ній репрезентовано. На долю філософа випадає честь відкрити те, що є, описати його й застосувати до тих проблем, які ставила сучасна йому дійсність і дійсність узагалі.

У такому розумінні цікавим є сократичний метод, майевтика – спосіб розкривати зміст, який у прихованому вигляді вже існує в людині, і виводити його на світло, – подібно до того, як повивальне мистецтво допомагає народитися самій людині, звідки й назва самого методу Сократа. З його точки зору, знання є не дійсне породження нового, а пригадування того, що вже було і у неявній формі є. Стихія, з якої видобувають це знання, в якій воно раніше відкладене, це мова з її прихованими можливостями. Сократ такою стихією вважав душу, яка пере-

селяється з одного тіла в інше і в минулому житті мала знання, які тепер пригадує. Насправді це інше життя — життя інших людей, загалом їхня спільнота, яка впродовж тривалого шляху еволюції набула величезного досвіду й відклала його в мові як у своєму сховищі. Приховані знання пробуджуються питаннями опонента — і звідси сократична, діалогічна діалектика як спосіб добування знань з глибин людської душі.

Безперечно, ідеї і метод Сократа мають непроминуше значення, коли йдеться про загальний досвід людства та його існування у повсякденній свідомості та мові, оскільки Сократ не створив діалогу та майєвтики — це всезагальні форми побутування досвіду, — а усвідомив їх і зробив знаряддями праці для розв'язання назрілих проблем.

Платонівська діалектика знайшла подальшу конкретизацію у Арістотеля. Рух від видів до родів і зворотний було витлумачено як два методи: індуктивний та дедуктивний. У загальнолюдському досвіді ці два рухи здійснюються постійно. Але у Арістотеля вони набули особливого значення з двох причин. По-перше, він здійснив грандіозний аналіз повсякденного мислення і мови, створив нову науку — логіку, виокремив більш загальні та менш загальні положення та судження, розкрив можливість переходів від одних до інших. Одна з них реалізується в емпіричних знаннях, що виникають шляхом наведення, індукції, друга — у виведенні часткових положень із загальних, які далі не доводять, тобто з аксіом. Аксіоми як початок дедуктивного мислення самі отримуються через індукцію. По-друге, за часів Арістотеля вже почала формуватися математика, якої у повсякденному досвіді як такої не існує, хоча мають місце окремі її поняття і положення — пряма чи крива лінії, геометичні фігури — коло, трикутник тощо. Як певне ціле математичне знання виникає дедуктивним шляхом. Математика відтінила — за протилежністю — й індуктивне знання. Ці два методи залишаються головними і загальнолюдськими й до наших часів.

Чи не більш загальними є аналіз і синтез. Кожне судження або речення є їхнім проявом. “Людина є розумна істота”, “троянда є червона”, “небо є синє”, “море було велике” тощо — це поєднання, синтез суб'єкта та предиката. Але останній не

ззовні приєднується — у такому разі людина, троянда, небо, море самі по собі не були б такими, як тут про них сказано, — а вичленовується із самого суб'єкта. Отже, аналіз, розмежування є водночас і синтез, поєднання. Вперше цей факт, зв'язок усвідомив Гегель і застосував його до дослідження форм мислення — категорій, різновидів рефлексії, понять. Підкреслюючи нероздільність зазначених операцій думки, він дійшов висновку, що діалектичний метод є аналітико-синтетичний метод. Отже, бачимо, що він є спеціальний прояв загальної структури мови та мислення. У такому вигляді аналіз і синтез — найзагальніші різновиди діяльності, точніше, це сама людська діяльність, що звершується в єдності двох протилежних напрямків. Методом вона стає, коли її вичленовують і роблять способом дослідження тих чи тих предметів. У мові ж і мисленні як таких ця єдність — не метод, а їхня об'єктивна структура.

Найбільшим аналітиком в історії думки був Арістотель: він виокремив усі головні різновиди суджень, умовисновків, виклав їх в “Аналітиках”, дав певну їх класифікацію чи об'єднання. Класифікація є взагалі зовнішнє об'єднання, тому сама назва праці свідчить про переважання аналізу над синтезом, у будь-якому разі тут йдеться не про їхню органічну єдність, а про зовнішнє впорядкування добутих аналізом форм мови та мислення. Якщо тут говорити про метод, то це метод переважно аналітичний. Подібними ж є його твори “Про софістичні спростування”, “Топіка” — зібрання правдоподібних умовисновків, аналіз їхнього походження, змісту та значення.

А яким узагалі є метод Арістотеля? Це саме поєднання аналізу та синтезу, аналізу та узагальнення. Так, відому послідовність “монархія — аристократія — демократія — тиранія” він отримав через індуктивний аналіз багатьох політичних утворень — полісів. І його “Політика” як загальна галузь знання є підсумком величезних емпіричних досліджень, які були подані у 150 “Політиях”, складених учнями під керівництвом Арістотеля.

Головним матеріалом “Метафізики” є категорії — найзагальніші висловлювання про буття, які Стагірит дослідив у праці “Категорії”. Він виокремлює їх десять, хоча їх набагато більше у зазначених творах, а також у його “Фізиці”, “Про небо”;

загалом межі категорійного аналізу тут не досить визначені, і такими вони є не лише у Арістотеля, а й у інших мислителів. Але головне для нас полягає в тому, що між категоріями є певна субординація: на перше місце він ставить “першу сутність” – окрему річ або окремих істот (людину, коня), а всі інші – якість, кількість тощо – розглядає як її визначення. Цим він створює центровану систему категорій. Підпорядкування всіх визначень, властивостей “першій сутності”, яка є цілком самостійною, – такою є наскрізна методологема Арістотеля.

Звичайно вона впливає із змісту розглядуваних понять: дійсно, людина, камінь, кінь тощо – це відносно самостійні утворення, а їхні розміри, якості, відношення тощо самі по собі не існують, вони – лише властивості речей та істот. Цей факт і відображено в системі категорій Арістотеля. Але є й інші подібні системи, наприклад, лінійна, коли категорії намагаються послідовно виводити – з першої, як начала, другу, з другої – третю і т.д. Є системи колоподібні: так, Фіхте і Гегель об’єднували їх так, щоб остання поєднувалася з першою. Такі форми впорядкування понять відносно самостійні; вибираючи якусь з них і застосовуючи її для побудови власної системи, той чи той автор надає їй методологічного значення – вона стає принципом, правилом для його міркувань.

Подібних принципів у філософа може бути кілька, певна множина. Наприклад, той самий Арістотель приймає положення, що форми невіддільні від матерії чи матеріалу, і з цієї точки зору він піддає критиці платонівську теорію ідей, відірваних від речей. Це положення набуває методологічного значення в його критиці і позитивних розробках. Арістотель, далі, розвинув теорію чотирьох причин як структурних складових діяльності і, орієнтуючися за нею, дав аналіз історії цього питання у попередніх філософів. Загалом кожний більш-менш усталений і повторюваний рух думки, докладуваний до нових предметів дослідження, стає методологемою. Вона не вичерпує весь метод, а є його частиною, елементом тощо. Так, у цьому випадку перелічені та інші принципи є проявами більш загального – методу аналізу і синтезу, або логічного методу, оскільки останній

породжується операціями, зібрання яких подибуємо в логічних трактатах Арістотеля.

Ми ведемо до того, щоб розрізнити метод мислителя та методологічні принципи, з яких він може виходити у своїх працях. Яскравим прикладом є наші дисертації – кандидатські чи докторські – з філософії. До кожної є стандартні вимоги, серед яких – указати “методологічні засади” дослідження. Описуючи їх, як правило, перелічують принципи – науковості, об’єктивності, конкретності, розвитку (чи еволюції), історизму тощо залежно від об’єкта та характеру роботи. Називають не метод – діалектичний, феноменологічний, герменевтичний, аналітичний, оскільки жодна дисертація не обмежується якимось одним методом, а використовує положення з багатьох, додаючи й чимало установок, які з такими методами не пов’язані безпосередньо, як ті самі об’єктивність чи науковість, історичність чи конкретність.

Методологічні принципи, установки, підходи дають лише загальний напрямок дослідження, не містять у собі вказівок, як їх застосовувати. Такими є методи аналізу і синтезу, узагальнення, порівняльний, історичний тощо. Цим вони відрізняються від строгих математичних методів. Так, “метод знаходження максимумів і мінімумів”, який було розроблено у XVII сторіччі і який склав сутність диференційного числення, чітко вказує, які та в якій послідовності слід зробити перетворення, щоб отримати результат. Різні функції дають і різні результати, і на цьому шляху була створена сукупність формул диференціювання, а також протилежних їм формул інтегрування. Нічого подібного немає у філософії. Якщо Спіноза виклав свою “Етику” геометричним методом, то це лише зовнішня форма, на що звернув увагу К.Маркс. Але що К.Маркс мав на увазі, говорячи про протилежність зовнішнього та внутрішнього у будові системи Спінози, залишається таємницею.

Така широка невизначеність методологічних положень філософії пояснюється тим, що остання має справу з готовими або незалежними явищами. А підходів до їх вивчення завжди багато. В уяві, у спогляданні дім можна відбивати починаючи з різних боків: згори, знизу, з внутрішнього чи зовнішнього устрою.

Будь-який об'єкт чи істота мають практично необмежену багатоманітність властивостей, і в якій послідовності та зв'язку вони постають, це залежить і від об'єктивних обставин, і від нас самих. Навпаки, математичні науки мають об'єктами пізнання чітко визначені форми – коло, трикутник, піраміду, числа, а вони в природі як такі не існують, їх конструює людина. Відповідні ним операції теж чіткі, а їхні послідовності в кресленні фігур, ліній тощо однозначні або ж інваріантні.

У зв'язку з цим підкреслимо, що методи як такі, на відміну від методологічних принципів, підходів, установок, виробляють у процесі конструювання реальних речей або ідеальних об'єктів. Малювати дім можна починати з різних позицій, а будувати – лише у певній послідовності. Тут слід зазначити, що взагалі з розглядуваної точки зору об'єкти є сенс розрізнити за двома ознаками: 1) складність чи простота їхнього змісту; 2) чи беруть їх у готовому вигляді, чи конструюють. Предмети філософії, наприклад, світ, людина, дух, розум, набагато складніші, ніж об'єкти геометричні, а тому й конструювати коло не так складно, як людину чи світ.

Але такий характер має не тільки математика. Кант вважав, що специфіка її полягає в конструюванні понять, на відміну від філософії, яка їх аналізує, виокремлює певні властивості та пов'язує їх. Проте конструювання притаманне і багатьом спеціальним, конкретним наукам, коли вони досягають теоретичного і прикладного рівня. Так, аналітична хімія розкладає реч, вивчає молекули та атоми, з яких вона складена, а потім синтезує й отримує нові сполуки або знання про існуючі. Методи такого аналізу та синтезу не менш точні та визначені, ніж математичні. Такими самими є фізика, механіка, пізніше кібернетика тощо.

В історії філософії проблема методу стає домінуючою у Новий час. Це пояснюється відмінністю його головних цінностей порівняно з античністю. Там філософське знання було споглядальним, і теоретичні науки – першу філософію (метафізику), другу філософію (фізику), математику – Арістотель ставив вище практичних наук (етики, політики, економіки) та наук творчих, до яких відносив поезію, а також усе коло предметно-практичної

діяльності, тобто скульптуру, архітектуру, сукупність ремесел, які створюють щось нове.

Парадигмою Нового часу стає інше: знання є сила. Така установка була підготовлена добою Відродження, яка бачила в людині істоту, що може підвестися до Бога необмеженими знаннями та творчими здібностями. Людина уподібнюється Богові як творець творцю світу. Звідси й виникає послідовність установок: якщо знання – сила, то як, яким чином воно діє, змінює і творить дійсність. А це і є проблема методу. На ній зосереджуються Ф.Бекон та Р.Декарт, фундатори нової філософії.

Таким чином, аристотелівське протиставлення теорії іншим формам діяльності заступає їхня субординація: перша стає передумовою других. Це – по-перше. По-друге, така субординація охоплює і кожен з них окремо: питання про метод постає і всередині теоретичного знання (як його нарощувати), і в його відношенні до практики та творчості (теорія як ціле – їхня методологічна підстава), і в творчій чи практичній діяльності як відносно самостійних сферах реального змінювання буття (вони мають і свої особливі, практичні методи і методи творчості). Стосовно останньої здається, що тут їх немає, оскільки творчість тому і є такою, що в ній відкривається невідоме і непередбачуване. До речі, і в теоретичній діяльності як відкритті нового складається та ж сама ситуація. У зв'язку з цим Кант розрізняв звичайну технічну діяльність, яку здійснюють за певними правилами або нормами, та генієм, який творить власне правила та норми. Але і в діяльності генія – композитора, поета, науковця, інженера – є й технічний бік: перш ніж зробити відкриття у музиці, науці, техніці, люди проходять вишкіл, засвоюють набути, оволодівають знаннями та навичками.

Як з цього боку стоїть справа у філософії? У Новий час її спочатку не виокремлюють із знання взагалі. Ф.Бекон і Р.Декарт розробляють методологію взагалі, в ній вони, власне, і вбачають завдання філософії. “Новий Органон”, “Міркування про метод”, “Правила для керівництва розуму” охоплюють усі знання. Р.Декарт застосовує принципи свого методу і до метафізики (“Засади філософії”), і до спеціальних наук, нариси яких є водночас і

власними відкриттями за власним методом (“Геометрія”, “Діоптрика”, “Метеори”), особливо це стосується першої – нової, аналітичної геометрії, винайденої Р.Декартом. Ці нариси він додав до “Міркувань про метод” як доведення ефективності останнього. Декартові “Правила для керівництва розуму” – це найзагальніші установки теоретичного дослідження, а “Новий Органон” – це засади нового досліdnого дослідження – експериментального. Це – теорія досвіду, індуктивних методів загалом, і його оновлення шляхом застосування приладів і механізмів. Метод Р.Декарта більше зорієнтований не на досліdnі, а на дедуктивні науки. Спочатку це була математика, пізніше до неї приєдналися механіка і логіка.

Якщо уважно придивитися до обох методів, індуктивного і дедуктивного, то можна побачити, що вони були відомі й раніше. Адже аналіз і синтез у поєднанні з узагальненням, про яке йшлося вище, складають зміст індукції: рух пізнання тут йде від часткового до загального. Протилежним є дедуктивне пізнання – від загального до часткового: його здійснюють логічними засобами. Частковий випадок його – пізнання з перших начал, аксіом. Воно наявне й у філософії, наприклад, у “Метафізиці” Арістотеля. У чистому вигляді аксіоматичне пізнання є вже в античності, у математиці, класичним прикладом чого є “Начала” Евкліда, методологія яких – у логічних працях Арістотеля. В його “Метафізиці” в складному перебіганні діють і індукція, і дедукція, і елементи пізнання з аксіом та принципів. Що ж нового з’являється при переході в новочасову філософію?

Головне тут – заперечення всього попереднього змісту філософії і всього знання, яке формувалося на засадах повсякденного досвіду, в тому числі й методів його отримання. У цьому сенс універсального заперечення Р.Декарта, з якого починається нова філософія. Здійснивши його, постали перед питанням: якими способами, яким чином добувати більш об’єктивне або єдино об’єктивне знання. Тому ця філософія і починається з вчення про метод. Наукова індукція Ф.Бекона – це вже не загальнолюдський досвід, а досвід, оснащений матеріальними засобами (інструментами) і такий, що не перескакує від звичайних наведень одразу до філософських узагальнень, а просувається до них

через “середні аксіоми”, які й становлять зміст спеціально-наукового знання, яке таким чином органічно поєднується з філософією в єдину програму “відродження наук”. Дедукція Р.Декарта теж охоплює весь масив знання – і філософського, і нефілософського. І вона призводить до нових завоювань у методології, як це бачимо особливо в математичних науках – геометрії, механіці, диференційному та інтегральному численні.

Коротко кажучи, відмова від усього застарілого змісту нагромаджених знань поставила у центр уваги проблему методу в такому обсязі та глибині, яких вона ще ніколи не знала. Оскільки відкидалося все природниче, історичне, філософське знання загалом, то й новий метод поставав як один і єдиний для об’єктивного осягнення світу, хоч би в яких науках він відбивався, спеціальних чи філософських. І так вони рухалися вперед єдиним потоком понад сторіччя. Ф.Енгельс вважав, що філософія запозичувала методи інших наук – математичних, як у Спінози, Х.Вольфа та інших, або природничих. Така залежність дійсно існує, але й, навпаки, більш конкретні галузі знання орієнтувалися на здобутки філософії у розробці прийомів пізнання. Привчаймні методологічні трактати Ф.Бекона і Р.Декарта стали програмою досліджень для більшості науковців. А в такому разі не перенесення методів з одних наук в інші є остаточною причиною розвитку філософії. Загальна для всіх наук нова методологія має підставу поза собою, в особливих орієнтаціях доби. Вкажемо на дві з них.

Одна, більш поверхова, проглядає з уже наведеного. Жодна попередня доба не була охоплена таким потягом до нового, як ця. Тому-то й були так радикально відсунені досягнення минулого, що вони суперечили парадигмі “знання – сила”. Але ця парадигма виникла не сама по собі, а з суспільних та виробничих потреб, оскільки з XV сторіччя починає розвиватися новий, капіталістичний спосіб виробництва. Саме в його історії й була вона реалізована: в ній наука стала безпосередньою продуктивною силою. А безпосередньо реалізується не філософія, а конкретні науки – механіка, фізика, хімія тощо. Філософія як знання є опосередкованою, вона відіграє службову роль генератора методологічних ідей. Вона майже завжди була служницею:

у середньовіччі – теології, у XVII – XVIII сторіччях – природознавства, у XIX – XX сторіччях – гуманітарних наук та суспільної ідеології.

Кант у праці “Дослідження про міру ясності засадових положень природної теології та моралі” (1763) першим поставив питання про своєрідність філософського методу, але й він виокремив лише два різновиди методу: математичний та аналітичний. Перший полягає у конструюванні понять, другий – в їх аналізі. Філософський метод Кант відрізняє від математичного, але вважає його тотожним з методами спеціальних, особливо природничих наук. Водночас Кант – фундатор не лише німецької класичної філософії загалом, а й діалектики, що міститься в ній. Проте діалектика Канта – не стільки метод, скільки результат так званого трансцендентального методу; останній базується на розмежуванні явищ та непізнаних речей-у-собі, які намагаються пізнати і через це занурюються у прогірччя (антиномії, паралогізми, ідеал чистого розуму), що й становить кантівську діалектику.

Тільки Фіхте розробив синтетичний метод: систематичний прийом поєднання протилежностей, яким побудував своє “Науковчення”. А Гегель остаточно зробив діалектику власне філософським методом.

Поряд з цим виникли й інші методи: аналітичний, герменевтичний і феноменологічний; в інших формах вони існували й раніше. Ми бачили в “Аналітиках” Арістотеля та й у всіх його творах наявність індуктивного і дедуктивного (в широкому розумінні логічного) методів. Аналіз і синтез узагалі є найглибшими прийомами мислення, які утворюють саму структуру мови та її змісту. Герменевтичний веде свій родовід від тлумачення містики Гермеса Трисмегіста. Виокремлення шляхом аналізу та опису феноменів так само старий, як і сам аналіз. Додамо метод алегоричний у Філона та інших мислителів, які намагалися відкрити філософський зміст у релігійних текстах; дуже поширений він був і в античній думці, особливо у неоплатоніків в їхніх спробах перевести образи та символи давньогрецької міфології мовою філософських категорій. На певному рівні розвитку і значному віддаленні філософії від своїх витоків

у ній виникають методи історичний і критичний тощо. Цікавою і не розробленою є проблема виокремлення, зведення до купи, класифікації та впорядкування генетичного зв'язку таких методів. Причиною є домінування за тих чи тих обставин у різних групах мислителів і науковців певних методів і забуття інших.

У чистому вигляді певний метод – аналітичний, діалектичний тощо – використовують досить рідко і переважно його прибічники.

Кожна людина аналізує, але не кожна свідомо керується аналітичним методом, може навіть не знати про нього.

Всім доводиться вступати в діалог, але не всі знають, що таке сократичний метод, тим паче сократівська діалектика.

Протилежності пронизують усю реальність і мислення, часто стають предметом дослідження (добро та зло, свобода та необхідність, право та обов'язок, кінечне та безкінечне, буття та небуття тощо) без того, щоб їх сприймали як прояви діалектики.

Виокремлення та опис того чи того явища у відокремленні від зовнішніх впливів і домішок має стосунок до феноменології, але мало-хто знає, що тут є спеціальний метод з відповідними прийомами.

Це не просто недолік, у науковій роботі використовують, як правило, установки та принципи з різноманітних методів. Живе мислення не вичерпується жодним філософським методом, і їх жорстко дотримуються тільки представники відповідної школи або її фундатор. Більшість досліджень унаслідок своєї багатогранності потребують поєднання різних принципів, і у зв'язку з цим ми посилалися на дисертації або інші філософські праці. Образно пояснюючи нашу думку, скажемо, що для розкриття життя та творчості будь-якого філософа недостатньо якогось одного методу. Тож на закінчення втішимо себе тим, що ми, пересічні дослідники, більш багатогранні, ніж Гегель, Гуссерль або Гадамер, і ця багатогранність простягається від органічної єдності через плюралізм методологічних принципів до еklektизму. Останній є найхарактернішою рисою сучасного стану філософії в Україні.